

<https://doi.org/10.31652/3041-1017-SAAE-2025.1.48>

Зузяк Т.П., м. Вінниця

e-mail: zuzyak@ukr.net

Соловей В.В., м. Вінниця

e-mail: victorsolovey79@gmail.com

Ніколаєва А.Д., м. Вінниця

МИСТЕЦТВО ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

Анотація. У статті здійснено культурологічний та історико-мистецтвознавчий аналіз еволюції ролі мистецтва як активного інструменту фіксації, осмислення та формування історичної і колективної пам'яті. Проаналізовано трансформацію функції мистецтва від архаїчного літопису та ідеологічної глорифікації до субверсивного антивоєнного маніфесту. Особливу увагу приділено українському контексту, де мистецтво традиційно виступало основним мнемонічним механізмом збереження національної ідентичності та тяглості державотворчої пам'яті. Центральною частиною роботи є аналіз новітніх стратегій осмислення російсько-української війни (2014-2025 рр.), включаючи феномен «воєнного натюрморту» як форми мистецького свідчення про буденність бойових дій та роль документальної фотографії у формуванні контр-нарративу до пропаганди.

Ключові слова: історична пам'ять, культурна пам'ять, мнемонічні механізми, Trauma Art, візуальний нарратив, воєнний натюрморт, національна ідентичність, етика свідчення, епістемологічна функція мистецтва.

Abstract. The article provides a cultural and art history analysis of the evolution of the role of art as an active tool for recording, understanding, and forming historical and collective memory. The transformation of the function of art from an archaic chronicle and ideological glorification to a subversive anti-war manifesto is analyzed. Particular attention is paid to the Ukrainian context, where art has traditionally served as the main mnemonic mechanism for preserving national identity and the continuity of state-building memory. The central part of the work is the analysis of the latest strategies for understanding the Russian-Ukrainian war (2014-2025), including the phenomenon of «war still life» as a form of artistic testimony to the everydayness of hostilities and the role of documentary photography in forming a counter-narrative to propaganda.

Keywords: historical memory, cultural memory, mnemonic mechanisms, Trauma Art, visual narrative, war still life, national identity, ethics of testimony, epistemological function of art.

Зв'язок між мистецькою творчістю та історичною дійсністю є фундаментальним предметом дослідження культурології. Мистецтво, як соціальний феномен, виконує роль високочутливого індикатора історії, оскільки воно не лише фіксує події, а й трансформує їх, надаючи фактам емоційно-ціннісного забарвлення. У сучасних умовах, коли історичні переломи, зокрема, Революція гідності та військова агресія 2014-2025 рр., вимагають консолідації колективної свідомості, переосмислення епістемологічної ролі мистецтва стає особливо важливим.

Проблематика дослідження полягає у необхідності виходу за межі концепції мистецтва як пасивного дзеркала, що відображає події, вірування та цінності часу, в який воно було створено, та аналізу його функцій як активного мнемонічного механізму та ідеологічного інструменту. Мистецтвознавчий аналіз має бути спрямований на інтеграцію теоретичних концепцій, що пояснюють, як мистецтво формує функціональну культурну пам'ять [13], особливо у контексті травматичних досвідів, та як воно генерує нові художні форми, що здатні репрезентувати «невимовне» [10].

Із зародженням цивілізацій мистецтво набуло виразних функцій історичної фіксації та ідеологічного впливу. В. Дьяков зазначає, що перші наскельні малюнки первісних мисливців можна розглядати як протоісторичні документи, що відображають побут, вірування та світогляд прадавніх спільнот [6]. Вони є формою комунікації, спрямованою на документування життя [13].

У Давньому світі мистецтво було безпосередньо інтегроване в державну та релігійну ідеологію. В. Дьяков зазначає, що у Давньому Єгипті рельєфи і фрески храмів мали чітко виражений історико-релігійний характер, описуючи військові походи фараонів і священні ритуали. Наприклад, сцени битви при Кадеші, зображені в храмі Рамсеса II, є не лише художнім, а й документальним свідченням історії [6].

Римська культура вдосконалила цю функцію глорифікації. Пам'ятники, тріумфальні арки та барельєфи на колонах (зокрема, колона Траяна) фіксували найважливіші події імперії. Мистецтво античності виконувало подвійну місію, зокрема, воно функціонувало як історичний літопис, що документує події, й водночас, що не менш важливо, формувало бажаний ідеологічний образ правителів і народів. Це відповідає «мистецькому погляду» артикуляції культурних ідеалів [1].

В епоху Відродження відбулася зміна парадигми. Якщо середньовічне мистецтво було переважно теоцентричним, то ренесансне звернулося до людини, її розуму, гідності. Творчість Леонардо да Вінчі, Рафаеля та Мікеланджело відобразила народження нового гуманістичного світогляду, змістивши фокус з божественного на антропоцентричне.

У XVII-XVIII ст. бароко й класицизм віддзеркалили політичну динаміку Європи. Емоційне та динамічне мистецтво бароко було властиве для епохи контрреформації та монархічного абсолютизму. Творчість Караваджо, Рубенса і Веласкеса передавала драматизм часу, боротьбу і контрасти. Класицизм, навпаки, втілював ідеали раціональності та державного порядку.

Французька революція 1789 р. стала каталізатором, що перетворив мистецтво на безпосередній інструмент політичної боротьби та ідеологічну зброю. Жак-Луї Давід створював образи, що увічнили ідеї громадянського обов'язку. Його полотна «Клятва Горацийів» та «Смерть Марата» стали символами доби, що сприяли формуванню нової функціональної пам'яті, необхідної для становлення республіканської ідеології [4].

У XIX ст. історичний живопис зосередився не лише на ілюстрації, а й на філософському аналізі подій. Якщо Ежен Делакруа оспівував революційний запал («Свобода, що веде народ»), то Франциско Гойя у серії «Жахи війни» перейшов до демонстрації кривавої правди конфліктів. Цей перехід від глорифікації до відображення страждань і огиди демонструє, як художній намір змінюється у відповідь на історичну травму. Як зазначає Н. Керролл, намір викликати «візуальну огиду» є так само легітимним «мистецьким поглядом» (art regard), як і прагнення до «візуального задоволення», що уніфікує концепцію мистецтва, попри зміну його соціальної функції [1]. Реалізм, що виник у цей час, також фокусувався на соціальних проблемах і точному зображенні дійсності, виступаючи проти романтичного ідеалізму [13].

В українській культурі мистецтво завжди було нерозривно пов'язане з боротьбою за самобутність і державність. За умов, коли державні інститути були нестабільними або відсутніми, мистецтво брало на себе функцію головного мнемонічного механізму для збереження національної ідентичності. Уже в добу Київської Русі архітектура та іконопис, зокрема Софійський собор у Києві, несли не лише релігійний, а й потужний політичний зміст, прославляючи велич християнської держави [7]. У XVII-XVIII ст., у період козацької доби, мистецтво стало основною формою збереження історичної пам'яті. На іконах та народних картинах зображувалися образи гетьманів й козаків, що символізували мужність і свободу, підтримуючи ідею національної ідентифікації.

Особливого значення у цьому контексті набула творчість Тараса Шевченка. Його живопис і графіка поєднали глибокий соціальний реалізм з національним романтизмом. Такі картини, як «Катерина» чи «Селянська родина», водночас передають біль народу й артикують його гідність.

Тарас Григорович Шевченко був не лише художником, а й літописцем доби та моральним орієнтиром нації. Його творчість стала частиною «функціональної пам'яті нації» [10] – живої, вибіркової, орієнтованої на майбутнє, забезпечуючи тяглість національної пам'яті в умовах відсутності власної державності. Саме завдяки творчості митців, від Т. Шевченка до сучасних авторів, зберігається неперервність національної свідомості.

У ХХ ст. мистецтво продовжувало відігравати роль осмислювача історичних травм. Створення Михайлом Бойчуком монументальних композицій засобами синергії візантійських традицій з соціальним змістом було спробою сформуванню новий, відмінний від радянського, національний наратив. Проте, він був репресований тоталітарним режимом. Це підкреслює той факт, що боротьба за пам'ять – це є боротьба за власне національну ідентичність.

Під час Другої світової війни художники відображали подвиг і трагедію народу. Наприклад, відома картина Тетяни Яблонської «Хліб», 1949 р. (рис. 1), стала символом повоєнного відродження.

Рис. 1. Т. Яблонська. Хліб. 1949 р.

У новітній період монументальне мистецтво, наприклад, Меморіал Героїв Небесної Сотні та Меморіал жертв Голодомору, інтегрує сучасну естетику з глибоким змістом національної пам'яті, матеріалізуючи скорботу та ідеали відродження [8].

Масштабні конфлікти ХХ ст. призвели до виникнення художніх напрямів, які прагнули відобразити хаос та абсурдність дегуманізованої дійсності. Після Першої світової війни виникли експресіонізм, дадаїзм і сюрреалізм. Твори Отто Дікса, Джорджа Гросса та Макса Ернста відображали прямий протест проти війни.

Друга світова війна спричинила появу «Герніки» (1937 р.) Пабло Пікассо – монументального полотна, на якому митець зобразив людей та їхні страждання від бомбардування м. Герніка в стилі кубізму з елементами сюрреалізму (рис. 2). Картину називають такою, що найкраще передає жахи війни. Вона становить потужний антивоєнний маніфест, що є універсальним символом болю та метафоричного осмислення травми.

Рис. 2. П. Пікассо. Герніка. 1937 р.

В українській культурі цей період відображено у фільмах Олександра Довженка «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ», у яких режисер показав трагедію і героїзм свого народу.

Нині українські митці осмислюють війну через сучасні медіа, зокрема, через інсталяції, перформанси, цифрове мистецтво. Картини Марії Куліковської, мурали з образами захисників, фотовиставки з фронту – це не лише мистецтво, а й форма громадянського свідчення [12].

Репрезентація військової травми вимагає застосування теоретичних концепцій Trauma Art, що ґрунтуються на ідеях постпам'яті, етики свідчення та травматичного нарративу [5]. Мистецтво стає мовою для передачі досвіду «невимовного», який не може бути повністю охоплений раціональним літописом.

Сучасне українське кіно часів війни активно формує колективну пам'ять. Аналіз таких робіт, як «Атлантида», «Відблиск» чи «20 днів у Маріуполі», показує, що режисери використовують універсальні естетичні прийоми репрезентації травми, водночас створюють специфічний український візуальний дискурс [5]. Ці фільми фіксують драматичні події сьогодення – війну, втрати, боротьбу за людяність.

Мистецтво також відіграє роль контр-нарративу до пропагандистських нарративів. Існує концептуальний зв'язок між нацистською та сучасною російською пропагандою у галузі візуального мистецтва. Принципи естетизації влади, глорифікації війни та культивування образу лідера є актуальними інструментами маніпуляції [2].

Мистецтво у контексті етики свідчення протидіє цій маніпуляції, розкриваючи правду і відновлюючи гуманістичну перспективу. Художники нині не лише документують події, а й трансформують їх у символи національної пам'яті.

Сучасне українське мистецтво використовує новітні медіа, такі як інсталяції, перформанси та цифрове мистецтво, для осмислення воєнної дійсності.

Документальна фотографія є одним із найпотужніших інструментів фіксації та свідчення. Підхід до зображення російсько-української війни українськими документальними фотографами, як-от Мстислав Чернов та Євген Малолетка, базується на їхньому емоційному зв'язку із предметом зображення [3]. Це відрізняє їхні роботи від нейтральної фіксації, надаючи їм функцію громадянського свідчення.

Фотографія у цьому контексті слугує не лише документацією для архівів (накопичувальна пам'ять), а й активним інструментом комунікації на міжнародному рівні, формуючи ставлення до конфлікту. Цей підхід є критично важливим для забезпечення достовірності історичного нарративу.

У контексті війни 2022 р. у сучасному українському мистецтві виник особливий піджанр, що відрізняється від традиційного, – феномен «воєнного натюрморту». Це не просто візуальне зображення предметів, а символічне втілення психологічного стану та буденності військових під час бойових дій [11].

«Воєнний натюрморт» є унікальною художньою формою, що перетворює артефакти війни (наприклад, частини зброї, особисті речі) на документи епохи. С. Федорець, І. Братусь зазначають, що цей піджанр відображає перехід від героїчного, монументального мистецтва до більш інтимного осмислення травми через фрагментарність і символізм. Він є засобом збереження пам'яті про буденність бойових дій і вираженням досвіду війни [11].

Сучасний український арт-активізм активно працює з темою пам'яті, особливо після Революції гідності. Художники досліджують вибіркочну пам'ять народу та наслідки забуття, осмислюючи явища через роботу з архівом [9]. Конфлікти навколо знищення радянських пам'ятників і створення сучасних меморіалів відображають боротьбу за публічний простір та функціональну пам'ять.

Скульптура та архітектура, як матеріалізована історія, також трансформуються. У новітній період створюються меморіали, які інтегрують естетику сучасного мистецтва з глибоким змістом національної пам'яті, такі як Меморіал Героїв небесної сотні. Ці об'єкти є не лише актами художнього вираження, а й потужними формами діалогу між минулим і сучасним, які нагадують, що історія – це процес, який триває у культурній свідомості.

Отже, мистецтво виконує комплексну мнемонічну, епістемологічну та ідеологічну функції, виступаючи одним з основних інструментів фіксації та осмислення історичних подій. Від архаїчного літопису до сучасного травматичного нарративу мистецтво забезпечує емоційно-ціннісне відображення епох, сприяючи розумінню не лише фактів, а й переживань.

В українському контексті мистецтво історично відігравало роль ключового чинника культурного самозбереження. Воно забезпечувало тяглість національної пам'яті, коли державність була під загрозою, і нині продовжує формувати стійку національну свідомість, активно протидіючи спробам спотворення історії. Поява нових художніх форм, таких як «воєнний натюрморт» і документальна фотографія свідчення, підкреслює активну роль мистецтва у процесі осмислення та зцілення історичних травм, що є запорукою духовного відродження нації.

Список використаних джерел:

1. Conceptual Art by David Bailey. Historical (Art Regard) Theory of Art. URL: <https://stuckismwales.co.uk/theory/tblast/historical.php>
2. Бежнар Г. Пропагандистські настанови в нацистському та російському кінематографі. *Українські культурологічні студії*. 2025. № 1(16). С. 22-29. DOI: [https://doi.org/10.17721/UCS.2025.1\(16\).03](https://doi.org/10.17721/UCS.2025.1(16).03)
3. Василенко Д. Стратегії зображення російсько-української війни (2014 – 2022) в українській документальній фотографії: бакалаврська робота (034 «Культурологія»). Український католицький університет. Кафедра культурології. Львів: УКУ, 2022, 60 с. URL: <https://hdl.handle.net/20.500.14570/3354>
4. Гомбріх Е. Історія мистецтва. Київ: ArtHuss, 2020. 688 с.
5. Демура А.А. Невимовне в кіно. Мистецтво репрезентації травми і впливу на глядацьке сприйняття. *Культурологічна думка*. 2025. № 27. С. 70-87. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-27-2025-1.70-87>
6. Дьяков В. Історія мистецтва: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2018. 324 с.
7. Попович М. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 2019. 456 с.
8. Сидоренко В. Українське мистецтво ХХ століття: напрямки, імена, контексти. Київ: Родовід, 2021. 372 с.
9. Сучасне мистецтво та пам'ять. URL: <https://artsvit.dp.ua/news/suchasne-mistectvo-ta-pamyatv-artsvt/>

10. Требін М.П. Концепт «культурна пам'ять» у сучасній гуманітаристиці. *Духовна культура України перед викликами часу*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 23 травня 2024 р.) / [редкол.: А.П. Гетьман (голова), В.М. Пивоваров, О.В. Уманець, О.В. Прудникова]; МОН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. культурології. Харків: Право, 2024. С. 34-37.

11. Федорець С., Братусь І. «Воєнний натюрморт» в сучасному українському мистецтві. *Молодий вчений*. 2024. № 6(130). С. 37-41. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-6-130-29>

12. Федорук О. Архітектура і скульптура України ХХ-ХХІ ст. Львів: Світ, 2022. 298 с.

13. Як мистецтво відображає історичні зрушення? URL: <https://lifestyle.sustainability-directory.com/question/how-does-art-reflect-historical-shifts/>

<https://doi.org/10.31652/3041-1017-SAAE-2025.1.49>

Гандзій Н.В., Куценко В.В., м. Вінниця
e-mail: artgapochka@gmail.com

ЕСТЕТИКА ТА ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА АНІМАЦІЙНИХ ТВОРІВ ХАЯО МІЯДЗАКІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті проаналізовано творчість видатного японського режисера-аніматора, співзасновника Studio Ghibli, Хаяо Міядзакі у контексті його естетичного та філософського впливу на світову культуру і кінематограф. Актуалізовано роль японської анімації (аніме) як всесвітньо визнаного культурного феномену, що є важливим економічним гравцем та основною складовою «м'якої сили» Японії. Проаналізовано формування світогляду митця, на який вплинула професійна діяльність батька, що пояснює моральну амбівалентність його ставлення до технологій, авіації та мілітаризму. Зазначено, що в основі філософії творчості Міядзакі лежить екокритичний погляд. Представлено класифікацію моделей взаємодії людини та природи в його роботах. Наголошено, що творчість Міядзакі сприяла парадигмальному зсуву у західній анімації, вплинувши на студії Pixar та Disney засобами інтеграції емоційної складової та багатопланових, універсальних тем. Зазначено, що його спадщина залишається актуальною завдяки універсальності тем і піднесенню аніме на рівень світового кінематографу.

Ключові слова: Хаяо Міядзакі, Studio Ghibli, японська анімація (аніме), естетика, філософська проблематика, екокритика, синтоїзм, «м'яка сила», глобальна культурна взаємодія, антивоєнний дискурс.

Abstract. The article analyzes the work of the outstanding Japanese animator and director, co-founder of Studio Ghibli, Hayao Miyazaki in the context of his aesthetic and philosophical influence on world culture and cinema. The role of Japanese animation (anime) as a globally recognized cultural phenomenon, which is an important economic player and the main component of Japan's «soft power», is highlighted. The formation of the artist's worldview, which was influenced by his father's professional activities, is analyzed, which explains the moral ambivalence of his attitude towards technology, aviation and militarism. It is noted that the philosophy of Miyazaki's work is based on an eco-critical view. A classification of models of human-nature interaction in his works is presented. It is emphasized that Miyazaki's work contributed to a paradigm shift in Western animation, influencing Pixar and Disney studios by means of integrating the emotional component and multi-layered, universal themes. It is noted that his legacy remains relevant due to the universality of themes and the elevation of anime to the level of world cinema.

Keywords: Hayao Miyazaki, Studio Ghibli, Japanese animation (anime), aesthetics, philosophical issues, ecocriticism, Shintoism, «soft power», global cultural interaction, anti-war discourse.

Японська анімація, відома як аніме, досягла статусу всесвітньо визнаного культурного феномену, успішно поєднуючи глибокі національні традиції з універсальними проблемами людства. Цей вид мистецтва функціонує не лише як засіб культурної комунікації, а й як засіб економічного виміру. Мистецтво аніме є складовою так званої «м'якої сили» Японії, стимулюючи всесвітній інтерес до її культури та традицій. У цьому контексті дослідження